

Gömöri György

Zbigniew Herbert a magyarokról

Több alkalommal írtam már Zbigniew Herbertről – elemzést költészetéről, illetve hozzá fűződő személyes élményeimről. Most a lengyelországi Herbert-év újabb alkalmat adott rá, hogy két helyen is beszéljek róla, a budapesti Herbert-konferencián, mint legrégebbi magyar fordítója¹ és a néhány nappal későbbi krakkói nagy nemzetközi Herbert-konferencián, mint angliai és magyarországi kritikusa, illetve költészetének méltányolója. Az alábbiakban a krakkói előadásból szeretnék néhány részletet újra feleleveníteni, különös tekintettel Herbertnek a magyarokkal kapcsolatos képzeteire s az irántuk érzett rokonszenvre.

Ez a rokonszenv voltaképpen már Herbert szülővárosában kezdődött, a magyarul „Lembergnek” nevezett Lwów, vagyis „Oroszlános” városára gondolok, amelynek régi magyar neve is volt: „Ilyvó”. Ebben a kereskedelmi utak centrumában fekvő, soknemzetiségű, de alapjában véve lengyel városban olyan intézmények születtek, mint a nagy lengyel nemzeti könyvtár, az Ossolineum (a második világháború után átköltözött Boroszlóba), a helyi egyetem, amelyik a tizenkilencedik században Krakkó mellett a lengyel kultúra talán legfontosabb központja volt, s akkor még nem szóltunk a másfél évszázadon át itt virágzó színházi életről. Bár a város környékén főleg ukrán lakosság élt, 1939-ig Lwów többségében a lengyel polgárság és munkásság városának számított – vallási szempontból sokszínűbben, mint sok más lengyel város, mert a katolikusok mellett itt jelentős számú görög katolikus és zsidó polgár is lakott.

Bár családneve vélszi eredetre hajaz (lehetséges, hogy távoli rokona George Herbert XVII. századi angol metafizikus költőnek), – Herbert családja osztrák eredetű, nagyszülei alighanem a Monarchia idején költöztek az akkori Lembergbe. Maga Herbert húszéves koráig élt Lwówban, édesapja jogász volt és egy helyi kis bank igazgatója. Költőnket tehát már „osztályhelyzete” bizonyos értelemben determinálta, immunissá tette a marxizmus-leninizmus esetleges csábítása iránt. Ehhez még hozzájárultak az 1939-es szovjet megszállás nyomasztó tapasztalatai, ahogyan az új hatóságok a lengyel nemzeti érzést minden formájában igyekeztek elnyomni, eltüntetni Lwówból és környékéről. Ugyanakkor 1939-ben még élénken éltek a városban az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományai és emlékei, és Krakkón kívül alighanem itt tartották leginkább életben a hagyományos lengyel–magyar barátságot.

Zbigniew Herbert „kulturális háttére” tehát sokkal inkább volt összekapcsolható hagyományos magyar-, mintsem orosz- vagy németbarátsággal. De ez, úgy hisszük, semmilyen formában nem nyilvánult meg egészen 1956-ig. Ekkor már Herbert évek óta Varsóban élt, több egyetemet elvégzett (tanult jogot, filozófiát és közgazdaságtant), és az ötvenes évek elején versei is jelentek meg, főként katolikus lapokban. Azonban csak az 1956-os Olvadás hozta meg neki, kései bemutatkozása, az önálló kötetkiadás lehetőségét. Ebben a *Struna swiatla* (*A fény húrja*) című kötetben korábbi verseit gyűjtötte össze- a híres „*A magyaroknak*” írt vers, az „*Allunk a határon...*”² csak a következő, *Hermes, pies i gwiazda* (*Hermész, az*

1 Teljes kötet versét fordítottam és kiadtam *Az ízlés hatalma* címen az Orpheusz Kiadónál 1998-ban.

2 Utóbbi címmel került be *Az angyal kihallgatása* című Herbert-kötetbe is (Európa, 1979).

eb és a csillag) című 1958-ban kiadott kötetben láthatott napvilágot. Ezt a verset elsőnek az alábbi sorok írója fordította le magyarra és közölte a londoni *Irodalmi újság*-ban,³ majd az 1966-ban megjelent *Gloria victis* című nemzetközi versantológiában. Később, a hetvenes években Nagy László, majd nemrégiben Zsille Gábor is lefordította. A vers első sorában szereplő „*levegőből sodort kötél*” (vagy az én fordításomban „*roppant zsinór*”) arra a segítségre utal, amit a lengyelek 1956-ban a magyarságnak nyújtottak: orvosság-, kötszer- és vérszállítmányok, amelyeket az akkor még *szocialista* Lengyelország repülőgépei hoztak el – az elsők között! – Budapestre. A velem egykorú, vagy nálam egy évtizeddel fiatalabb lengyelek máig emlegetett első képi élménye gyakran az a végtelen verádó sor volt, ami szinte minden lengyel nagyvárosban felsorakozott 1956 októberében–novemberében – amit Herberten kívül több lengyel költő is megénekel, köztük a krakkói Tadeusz Śliwiak.⁴ De ami a négy versszakos Herbert-vers utolsó versszakának utalását illeti, abban nem csak a lengyel társadalom akkori áldozatvállalására, hanem tehetetlenségére is utal: „*állunk a józan ész / jól fontolt határán*”. Igen, mert olyan *fegyveres* segítségről, amit a lengyel légio 1849-ben nyújtott a magyaroknak, ezúttal nem lehetett szó, – és ezt mindenki tudta.

Herbert számára különlegesen fontos év 1956: a lengyelországi reformmozgalom sikere és a magyar forradalom egyaránt a sztalinizmus végét jelzik. J. V. Sztálin, vagy ahogy Magyarországon emlegették akkoriban, a Nagy Nyelvész alakja többször visszatér Herbert verseiben. A „*Orosz mese*” című remek kis prózavers záróképe: „*a cár odanőtt az arany trónhoz – kár kidobni a cárral együtt a trónt is*” olyan metsző gúnnyal foglalja össze a felemás desztalinizálás lényegét, hogy az felér három vezércikkkel. (Ezt a verset a pártállami cenzúra még 1979-ben, *Az angyal kihallgatása* című magyar Herbert-kötet kiadásának idején sem engedélyezte közlésre). De Sztálin alakja Zbigniew Herbertnek egy másik versében is felbukkan. Ez a vers, az „*Opis króla*” (*A király leírása*) megintcsak szimbolikus módon kezeli a szovjet diktátor alakját – a királynak nem bajusza van itt, hanem szakála, és csak a vers harmadik versszakában jövünk rá, kiről is van voltaképpen szó. Mivel ez a vers először Herbertnek *Napis* című 1969-es kötetében jelent meg, nyilvánvaló, hogy az 1956 után íródott. Érdekes módon bár a vers bekerült az Európa által kiadott Herbert-kötetbe, ott Weöres Sándor és Gimens Romána fordításában úgy szerepel, hogy nem lehet benne felismerni a Sztálin-szobor ledöntésére tett nyilvánvaló célzást. Ugyanis ebben a fordításban a mesebeli királynak itt „*cipői*” vannak, nem csizmái: „*lábak a levetett cipőkkel a sarokban mint a vartán / állnak*”⁴ Mármint a lengyelben néha ugyanazzal a „*buty*” szóval jelölik a nagy cipőt és a csizmát, viszont például a félcipő már rendszerint „*bucik*”. Ha pedig elképzelünk egy történelmi időbe helyezett, zsarnoki módon uralkodó királyt, szerintem logikus, hogy a „*buty*” szót „*csizmának*” fordítsuk. Ezért „*a csizmával [együtt] levetett lábak*” – én így értelmeztem ezt a sort, másra nem is utalhatnak, mint a budapesti Sztálin-szobor 1956-ban térdben levágott csizmáira, amelyekben *benne maradt a szovjet diktátor lába!*, s amelyek még 1957 elején is ott álltak mementóként a Dózsa György úton, hogy aztán egy barátságos Lenin-szobor kerüljön a helyükre.

Herbertnek van még egy magyar vonatkozású verse – persze az „*In memoriam Nagy László*” (Nagy László emlékére) című versre gondolok, amit a lengyel költő 1978-ban írt és felvett 1983-ban, Párizsban, az emigráns *Instytut Literacki*-nál kiadott versgyűjteményébe.⁵ Ebből a versből, amelynek több magyar fordítása létezik (az enyém *Az ízlés hatalma* című Herbert-fordításkötetemben jelent meg 1998-ban), több dolgot megtudhatunk. Az egyik az, hogy egészen a legutóbbi időkig azt hittük, Nagy László személyes ismerőse

3 *Irodalmi Újság*, 1959. 10.

4 *Az angyal kihallgatása*, Európa, 1979, 116. Śliwiak versét lásd: *Gloria victis*, München, 1966, 339.

5 Zbigniew Herbert, *Raport z obłożonego miasta i inne wiersze*, Paryż, 1983, 25.

volt Zbigniew Herbertnek, életükben egyszer találkoztak, vélhetőleg Nyugat-Európában, amikor együtt laktak, Herbert szavaival „a Kereszt és a Rózsa zarándokszállásán”.⁶ Ez a feltevés azonban egy eddig nem publikált szöveg alapján megdőlt, mert 1979-ben Puskás Károlynak adott interjújában Herbert azt mondja, sohasem találkozott Naggyal.⁷ Emiatt versének fentebb idézett állítása az „együttlakásról”, úgy tűnik, csupán jelképes érdeklődésre utal – az európai kultúra szeretete és a lengyel–magyar történelmi hagyományok kapcsolják össze a két költőt.

A másik tény, ami kiderül ugyanebből a Herbert-versből, azért érdekes, mert ahhoz személyes közöm is van. Mint már másutt megírtam, én Zbigniew Herbertet 1958 óta ismertem személyesen, s úgy hiszem, Herbert barátjának tekintett. Hozzám írt leveleit a varsói *Twórczość* című tekintélyes irodalmi folyóiratban már két éve, a lap 2006. áprilisi számában közzétettem – most csak azért hivatkozom rá, mert egyik leveléből kiderül, kitől hallott ő először József Attiláról, akire a Nagy Lászlót gyászoló versben így utal: „*abban, hogy maga most olyan mint József Attila / Mickiewicz lord Byron szép szellemárnyak*”⁸. Más szóval, hogy Nagy László valamiféle egyetemes költői eliziumnak lett a lakója halála után. De hogyan került be a képbe József Attila?

Ugy, hogy 1959 márciusában Herbert Angliában járt, és Jerzy S. Sito társaságában meglátogatott engem Oxfordban, ahol akkor a St Antony’s College kutatódiákja voltam. Április elején Párizsból hozzám intézett leveléből kiderül, hogy nagyon jól érezte magát oxfordi látogatásán, a levél harmadik bekezdésében pedig ezt írja: „*Egy ismerős könyvesboltban megrendeltem Attila kötetét (egyelőre) fordításban. Vajon az Ódát már lefordították lengyelre?*”⁹ Ez a két mondat oxfordi beszélgetéseinkre utal, amelyben bizonyára elmondtam neki, hogy először is, József Attila jelentősége világirodalmi, másodsor, hogy Attila egyik legszebb verse éppen az „Óda”, amit kérésemre éppen akkoriban próbált lefordítani az én nyersfordításom alapján angolra egy fiatal, tehetséges oxfordi költő.

Lehet, hogy akkor Herbert még az „Óda” lefordításának lehetőségét is fontolgatta, de hamarosan letehetett róla, más munkája – az esszéírás! – elfoglalta, mert következő, 1959 júniusában írt hosszú levelében egyetlen sorban sem említi már József Attilát. De ha franciául (vagy később lengyelül a magyar költők Varsóban kiadott nagy antológiájában) olvasott tőle néhány verset, rájöhettek, hogy igazam volt, amikor évekkorábban ékes szavakkal dicsértem, valósággal felfmagasztaltam neki az „Óda” költőjét.

Nem szeretném ezt az esszét ünnepontással zárni, de azért megemlíteném, hogy Zbigniew Herbert egyetlen magyarországi látogatása 1979-ben azért nem sikerült úgy, ahogy azt a költő és vendéglátói elképzelték, mert állítólagos dokumentumcsempészés miatt Herbertet a budapesti repülőtéren letartóztatták, és csak többórás kihallgatás után (és tudtommal csak az Európa Kiadó és Aczél György erélyes közbelépésére) bocsátották szabadon. Erről a kínos incidensről, azt hiszem, Gimes Romána tudna többet mondani – s bizonyára mond is majd a „*Magyar írók Herbertről*” című a Széphalom kiadónál készülő kötetben. Ezért gondoltam azt, hogy Zbigniew Herbert egyetlen magyar kiténtetése, a Bethlen Gábor-díj bizonyos értelemben *jóvátétel*, a magyar társadalom jóvátétele volt az 1979-ben elszenvedett zaklatásért. De még ez a megrövidült budapesti látogatás sem változtatott Herbert rokonszenvén a magyarok iránt, akiket sohasem azonosított a pártállammal és annak csak nagyon mérsékelten „lengyelbarát” politikájával.

6 „...w hospicium Krzyża i Róży”, uo.

7 *Magyar írók Herbertről*, Széphalom, Bp., 2009, 68.

8 Zbigniew Herbert, *Az izlés hatalma*, Orpheusz Kiadó, 1998, 45. és a könyv hátlapján

9 *Twórczość*, 2006/4., 79.